

концепт – біла голубка – Бланка паломна, що формує образну основу твору та допоміжні концепти: жінка, матір, картина, робота.

Ключові слова: метафора, концепт, концептуальна метафора, семантична двоплановість та поліфункціональність метафори.

УДК 811. 161. 2' 271

Тамара Слободинська
(Вінниця)

КОМУНІКАТИВНА ДІЯ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕВНОЇ КОГНІТИВНОЇ ПРОГРАМИ

У статті процес розуміння комунікативної дії подано як реалізацію когнітивної програми, структурно ізоморфної смислу комунікативної дії. Когнітивну програму автор подає як ієрархізовану систему.

Ключові слова: теорія комунікації, когнітивний складник, когнітивна програма, мовленнєва комунікація, ілокуція.

Постановка проблеми. Із когнітивно-психологічного погляду взаєморозуміння людей у процесі спілкування є інтерактивним і рефлексивним: для того щоб продовжити діалог, необхідно збагнути, чи тебе розуміють. Правильно чи неправильно, повністю чи лише частково суб'єкт спілкування зрозумів смисл адресованого йому месиджу, можна зрозуміти тільки після того, яку саме він здійснив комунікативну дію у відповідь. У теорії моделей спілкування (ТМС), або теорії комунікації, називають три основні типи комунікативної дії (КД), що можуть бути здійснені у відповідь: 1) фізична дія (наприклад, реакція військовослужбовців на команду «Руш!»); 2) мовленнєва («Ти мене чуєш?» – «Так»); 3) власне когнітивна дія (наприклад, реакція студентів на висловлення професора «Зверніть увагу на ...»). Цілком очевидно, що мовленнєві і фізичні дії (якщо останні мають знаковий характер) можуть бути використані не лише як такі КД, що відбуваються у відповідь, а й як такі, що ініціюють. Зауважимо також, що, як зазначав свого часу Роман Якобсон, дослідження процесу спілкування між людьми не може бути обмежене технічною схемою «передатчик інформації – канал зв'язку – прийомний пристрій». Кожну КД, ту, яка ініціює чи відбувається як реакція, мовленнєву чи знаково-фізичну, усвідомлюють, здебільшого, усі учасники комунікації, відповідно, кожна КД неодмінно має **когнітивний** складник (як виняток, можна було б аналізувати афективні вигуки, але і їх переважно усвідомлюють не тільки на біологічному й психологічному, але й на соціально-комунікативному рівні спілкування).

Засадниче значення для дослідження мовленнєвої комунікації має структурно-функціональний аналіз аксіальних комунікативних актів (КА), у яких усі КД вербалізовані і їх адекватно усвідомлюють усі суб'єкти спілкування. З огляду на це, у контексті ТМС поняття «розуміння» і «смысл КД» експліковано в їхньому системному взаємозв'язку і процес розуміння теоретично презентовано як реалізацію когнітивної програми, структурно ізоморфної смислу КД. **Метою дослідження** є з'ясування особливостей структури когнітивної програми, яку зреалізують комунікативні дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблем мовленнєвої комунікації вже неодноразово торкалися лінгвісти. Наприклад Р. Р. Почепцов розбудував семіотичні моделі комунікації, В.Ф. Иванов зробив огляд основних теорій масової комунікації і журналістики, В. В. Різун також приділяв увагу теорії масової комунікації. Авторіві теж належить кілька наукових розвідок, які стосуються теорії моделей спілкування [5-7].

Виклад матеріалу з обґрунтуванням одержаних результатів. Ієрархійність аналізованої когнітивної програми проявляє себе у трьох взаємозв'язаних аспектах:

(I) Розуміння інформаційного компонента, що належить до вищого рівня організації смислу КД, можливе здебільшого після того, як виконано когнітивні процедури попередніх рівнів ієрархії. Наприклад, семантичний зміст мовного виразу можна зрозуміти після того, як ідентифікована його знакова форма; про прагматичний компонент смислу фрази може йтися лише тоді, коли встановлена його семантика, тощо.

(II) Інформація, що відповідає окремому рівню смислової ієрархії, по-перше, має системний, неадитивний характер, і, по-друге, є частиною, точніше, інтегральним компонентом смислової інформації більш високого рівня.

Смисл мовленнєвого твору, зауважує Роджер Шенк, є цілісним, інтегральним утворенням, а не сумою окремих інформаційних компонентів [8, с. 32-57]. Те ж саме можна сказати й про кожну з функціональних систем, що відповідають першим п'яти рівням організації смислу. (Теоретична модель розуміння смислу КД – когнітивна програма (1) – (7) – складається з двох функціонально різних частин. Підпрограма (1) – (5) орієнтована на **створення** інформаційної системи – смислу КД в контексті певного КА. Підпрограма (6) – (7) базується на когнітивній процедурі **оцінювання** окремої КД і контексту загалом з погляду дотримання правил мовленнєвої поведінки (6) і відносно досягнення практичних цілей спілкування (7). Очевидно, що мовна форма речення є **системою** синтаксичних об'єктів, а не сукупністю окремих, не пов'язаних між собою знаків. Інформація, що міститься на синтаксичному рівні смислу, є частиною семантичної інформації, оскільки переважно (крім еліпсису й ідіом) відображає **структуру** семантики речення (структуру мовного змісту, за термінологією О. В. Бондарка). Інтегрована синтактико-семантична інформація стає частиною смислу мовленнєвого твору (МТ), що формується на прагматичному рівні. На цьому рівні речення як одиниця **мови** набуває функціонального статусу **мовленнєвого твору**, тобто речення стає висловленням. На четвертому рівні інформаційної ієрархії мовленнєвий смисл висловлення інтегрується з **ілокуцією**, унаслідок чого МТ перетворюється з потенційної в актуальну комунікативну **дію**. Нарешті, на п'ятому рівні окрема КД може бути розглянута як частина конкретного КА. На цьому рівні інтегральний смисл комунікативної дії усвідомлюють (усі учасники КА) як частину контексту – системи смислової інформації, що сформувалася внаслідок усіх уже здійснених до певного моменту і, можливо, деяких «віртуальних», тобто очікуваних КД.

(III) У теорії систем принцип ієрархійності передбачає можливість регулювального впливу цілісної системи на функціонування підсистем, що входять до неї. У ТМС цей принцип відображає можливість адаптивної зміни інформації «нижніх» рівнів ієрархії – зміни, що відбуваються під «керівним» впливом смислової інформації більш високого системного рівня. Найпростіший приклад: **прагматичний** компонент смислу висловлення «Відчиніть!» істотно уточнює **функціональну (мовленнєву) семантику** цієї фрази: «Відчиніть ці двері!». Адаптувальний і уточнювальний вплив контексту на ілокуцію і прагматико-семантичний смисл висловлення буде подано далі. У рамках когнітивного сценарію «автобусна екскурсія» фраза «Погляньте наліво!», по-перше, є адекватним цьому сценарію (контексту) звертанням до екскурсантів, а не до випадкових супутників, і, по-друге, спрямовує увагу адресатів на архітектурний пам'ятник, а не на щось інше. Зауважимо, що поняття «сценарій» (автори – Р. Шенк і Р. Абельсон), есплікується в ТМС як компонент контексту і належить до п'ятого рівня системної організації смислу, а поняття «план» і «ціль», які ввели ці ж таки науковці, розглядаються як компоненти сьомого, практико-дискурсивного, рівня когнітивної програми розуміння. Окрім того, принцип ієрархійності інформаційної системи дає змогу обґрунтувати можливість «двосторонньої» спрямованості процесу розуміння (Р. Шенк): базовий напрямок «знизу вгору» (тобто від першого до сьомого рівня когнітивної програми) може бути розширене напрямком «згори донизу». Тоді, підкреслює Р. Шенк, центральну роль у процесі розуміння починають відігравати так звані правдоподібні умовисновки (plausible inferences) [8, с. 40]. Комунікант, почувши адресовану

його фразу, висуває правдоподібну **гіпотезу** про її смисловий компонент якогось «високого» рівня й потім порівнює висновки з цієї гіпотези з тим, що йому вдалося почути й зрозуміти. Наприклад, розуміння може бути спрямоване не від першого до другого рівня смислу, а навпаки, від **пропонованої** семантики до форми мовного вираження. Добре відомо, зокрема, що в телефонній розмові знайомі комунікантам імена й «очікувані» слова легко розпізнавані навіть при тому, що їх погано чути; і, навпаки, незнайомі прізвища й назви люди просять продиктувати «по буквах». Найчастіше, зауважує Р. Шенк, розуміння смислу КД «згори донизу» уможлиблює достовірною гіпотеза (знання) про сценарій спілкування, що реалізується. Наприклад, якщо актуалізований сценарій «візит до лікаря», то висловлення лікаря «Що Вас турбує?» буде зрозумілий як прохання розповісти не про проблеми в сім'ї чи на роботі, а про симптоми хвороби. Якщо (з урахуванням можливості «двосторонньої» орієнтації) базовим для процесу розуміння є усе ж таки напрямом «знизу догори», то когнітивний процес **формування** смислу КД орієнтований у зворотному напрямку. Орієнтуючись на необхідний (що передбачається) смисл, – підкреслює О. В. Бондарко, – мовець прагне відшукати найбільш адекватні мовні засоби – і в цьому процесі він зважає на потенції лексем, форм і конструкцій, що входять до його мовної компетенції [2, с. 19]. У ТМС формування смислу КД есплікується як когнітивний процес, ізоморфний розумінню у структурному відношенні, але орієнтований у зворотному напрямі. Для процесу формування базовим є напрямом від сьомого рівня організації смислу до першого, тобто від практичного задуму через вибір поведінкового дизайну спілкування до планування контексту й далі – від визначення адекватної контекстові ілокуції КД через формування прагматико-семантичної **основи смислу** (термін належить О. В. Бондаркові) до вибору конкретної лексико-граматичної форми його вираження. «Двостороння» орієнтація можлива і в цьому когнітивному процесі: передусім ідеться про коректувальний вплив планованого й реалізованого контексту на вибір етологічного компоненту і формування практико-дискурсивного смислу КД.

Розглядувана теоретична модель поняття «смисл КД» дає змогу уточнити традиційне визначення предмета лінгвістичної семантики [4, с. 438]. Дослідження й теоретичне моделювання всієї смислової інформації, яку не тільки передають і сприймають, але й продукують суб'єкти мовленнєвого спілкування, не може бути обмежене власне лінгвістичною методологією, а через необхідність повинне мати комплексний, інтердисциплінарний характер. Зокрема очевидно, що системний аналіз практико-дискурсивного смислу мовленнєвої дії КД не може бути прерогативою ніякої окремої наукової дисципліни. Водночас необхідно враховувати, що мовленнєве спілкування є не тільки системним компонентом будь-якого виду спільної практичної діяльності людей. Мовленнєва комунікація з використанням природних і штучних, аналітичних мов, комп'ютерних програм і електронних банків інформації є необхідною умовою існування й розвитку сучасного наукового знання загалом. Відповідно, у будь-якій науці колись виникне питання про необхідність відповідності між потрібними функціональними характеристиками мови певної наукової професії і специфікою інтелектуальної практики (що прогресує) в певній галузі наукового знання – практики, що синтезує пізнання й професійну комунікацію. Отже, згідно з прогнозами Р. Якобсона [Якобсон 1985: 23], сучасна функціональна лінгвістика не може обійтися без допомоги суміжних наук, з одного боку, а з іншого, – сама здатна надавати допомогу багатьом науковим дисциплінам у розв'язанні проблем, пов'язаних із системною методологією досліджень.

У технічній кібернетиці комунікація трактується як процес проходження сигналів від передатчика каналом зв'язку до прийомного приладу. В інформатиці – науці, орієнтованій на розвиток інформаційних технологій, – процес комунікації моделюється як власне інформаційна взаємодія комп'ютерних програм (Базовий приклад: функціонування антивірусної програми, що здійснює пошук, ідентифікацію та знищення програми-вірусу). У ТМС, як і в інших соціально-комунікативних теоріях, комунікацію розглядають не тільки як обмін інформацією, але, передусім, як системний компонент практичної діяльності й

поведінки людей. Аналізовані в ТМС когнітивні програми відрізняються від інших комп'ютерних програм тим, що двом вищим рівням організації смислу відповідають когнітивні процедури, які загалом не можуть бути подані як алгоритми перетворення інформації. Зокрема сьомий, практико-дискурсивний компонент смислу «пов'язує» контекст КА не тільки з фондом знань суб'єкта, але й з модально-мотиваційною цариною його свідомості [3, с. 43-51], тобто з тим, що суб'єкт вважає для себе можливим і бажаним в певній ситуації. На сьомому рівні формування смислу здійснюється суб'єктивно-мотивований вибір комунікативної дії – когнітивний процес, який не може бути реалізований («симульований») комп'ютерною програмою хоча б тому, що вона не є суб'єктом. Шостий, «поведінковий» рівень організації смислу є «фільтром культури» і відображає широкий спектр відношень суб'єкта – до партнера зі спілкування, до теми розмови, до ініціатив партнера чи самого суб'єкта, до обставин комунікативного акту і можливих наслідків, що очікуються після його завершення. Переляк і радість, іронія і захоплення, повага і зневага – усе це може висловити тільки людина, але не комп'ютерна програма. На шостому, етологічному рівні когнітивної програми розуміння комуніканти реалізують те, що в соціальній психології називають взаємною перцепцією [1, с. 137-159]. Сьогодні мовлення людини характеризує її в особистому, соціальному та професійному аспектах значно точніше, ніж якісь зовнішні атрибути.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, діяльнісний аспект мовленнєвої комунікації аналізують сьогодні як предмет методологічних і метатеоретичних досліджень у всіх найрозвиненіших науках. Соціокультурна детермінація мовленнєвої поведінки є спільним предметом досліджень для соціолінгвістики, соціальної психології, культурології і теорії соціальних комунікацій. Інформаційний аспект комунікації також утворює спільне поле досліджень для низки наук, до яких належить «штучний інтелект», ТМС і функціональна лінгвістика, зокрема такі її розділи, як функціональна семантика мовленнєвого твору, теорія перекладу, функціональна граматики, комунікативна лінгвістика тексту, теорія мовленнєвих реєстрів тощо. Інтердисциплінарний характер досліджень виявляє себе в тому, що завдання, поставлені в одній із наукових дисциплін, розглядаються як такі, що мають спільне значення, і розв'язуються при допомозі концептуальних засобів і теоретичних моделей, розроблених в інших дисциплінах певного наукового комплексу. «Штучний інтелект, – зауважує Р. Шенк, – займається розбудовою когнітивних процесуальних теорій (theories of cognitive processing), а також експериментами з комп'ютерного втілення цих» [8, с. 32]. Англійський термін processing означає в цьому випадку «обробка» – ідеться насправді про когнітивні процедури сприймання і перетворення смислової інформації, процедури, деякі з яких можуть бути подані як алгоритми і реалізовані в комп'ютерних програмах. ТМС уточнює: комп'ютерному моделюванню й машинній обробці доступна «безоцінювальна» об'єктивована смислова інформація, ієрархійна структура якої представлена в ТМС як когнітивна підпрограма (1) – (5).

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 398 с.
2. Бондарко А. В. Введение. Основания функциональной грамматики. Исходные понятия / А. В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. – Л. : Наука, ЛО. – 1987. – С. 5-39.
3. Ишмуратов А. Т. Логический анализ практических рассуждений : Формализация психико-логических понятий / А. Т. Ишмуратов. – К. : Наук. думка, 1987. – 140 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
5. Слободинська Т. С. Про зміст висловлення в контексті теорії моделей спілкування / Т. С. Слободинська // Мовознавчий вісник : Зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького ; Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2013. – Вип. 16–17. – С. 236 – 240.

6. Слободинська Т. С. До інтерпретації окремих термінів комплексної теорії моделей спілкування / Т. С. Слободинська // Лінгвістика. Збірник наукових праць. – № 3 (30). – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – С. 51 – 61.
7. Слободинська Т. С. Чотирирівнева модель поняття «повний зміст висловлення» / Т. С. Слободинська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька] . – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2014. – Вип. 19. – С. 33 – 40.
8. Шенк Р., Бирнбаум Л., Мей Дж. К интеграции семантики и прагматики / Р. Шенк, Л. Бирнбаум, Дж. Мей // Новое в зарубежной лингвистике. Компьютерная лингвистика. – М. : Прогресс, 1989. – Вып. XXIV. – С. 32-47.
9. Якобсон Р. В поисках сущности языка / Р. Якобсон // Семиотика. – М. : Радуга, 1985. – С. 102-117.

Tamara Slobodynska

COMMUNICATIVE ACTION AS A FORM OF IMPLEMENTATION OF A PROGRAM OF COGNITIVE

In the article the process of understanding communicative action presents a cognitive program implementation, structurally isomorphic meaning of communicative action. Cognitive author presents the program as iyerarhizovanu system.

Key words: communication theory, cognitive component, cognitive program, speech communication, ilokutsiya.

Тамара Слободинская

КОММУНИКАТИВНОЕ ДЕЙСТВИЕ КАК ФОРМА РЕАЛИЗАЦИИ КОГНИТИВНОЙ ПРОГРАММЫ

В статье процесс понимания коммуникативного действия рассматривается как реализация некоторой когнитивной программы, структурно изоморфной смыслу коммуникативного действия. Когнитивную программу автор подает как иерархическую систему.

Ключевые слова: теория коммуникации, когнитивный компонент, когнитивная программа, речевая коммуникация, иллокуция.

УДК 81. 112

Марина Сокол
(Хмельницький)

МІСТО ЯК ОДИНИЦЯ СУЧАСНОЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

У статті проаналізовано репрезентацію концепту «місто» як одного із ключових елементів сучасної концептуальної системи, описано сучасні підходи до його вивчення. Місто – це об'єкт, що відображає й охоплює різні галузі суспільного життя, тож він не одноразово був у центрі уваги багатьох дослідників економічного, соціологічного, культурологічного, літературознавчого, мовознавчого напрямів. Зокрема, в лінгвістиці узагальнено розуміння терміну «місто», схарактеризовано різні варіанти тлумачення концепту «місто», з'ясовано його ознаки та структурні особливості, виділено декілька планів його функціонування.

Ключові слова: *концепт, місто, лінгвістика, вербалізація, термін, функція.*

Останні десятиліття в українському й зарубіжному мовознавстві активно розвивається термін «концепт», який став об'єктом вивчення багатьох філологічних дисциплін